

**ЧЕРНІГІВСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Т.Г.ШЕВЧЕНКА**

В І С Н И К

Чернігівського державного
педагогічного університету

Випуск 39

Серія: ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Державна
науково-педагогічна
бібліотека України
імені В.О.Сухомлинського

Чернігів 2006

ВІСНИК
Чернігівського державного педагогічного університету імені
Т.Г.Шевченка

Головна редакційна колегія

Головний редактор - доктор педагогічних наук, професор Носко М.О.

Відповідальний редактор - доктор історичних наук, професор Дятлов В.О.

Літературний редактор - канд. філологічних наук, доцент **Бобир О.В.**

Редакційна колегія серії "Педагогічні науки": Бобир С.Л., Боровик А.Г., Гетта В.Г.,
Гринь Т.В., Жила С.О., Зайченко І.В., Іванишина В.П., Носко М.О., Кузьомко Л.М., Ляшенко О.І.,
Огієнко М.М., Ростовський О.Я., Савченко В.Ф., Сеніна В.К., Скок М.А.

Відповідальний за випуск - доктор педагогічних наук, професор Зайченко І.В.

До випуску ввійшли статті та матеріали, присвячені 150-річчю від дня народження
видатної української громадської діячки, просвітительки і педагога Софії Русової

Рекомендовано до друку Вченою радою Чернігівського державного педагогічного
університету імені Т.Г.Шевченка (*протокол № 4 від 01.12.2006 р.*)

Постановою Вищої атестаційної Комісії України «Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. Серія: педагогічні науки» включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з педагогічних наук.

(додаток до постанови президії ВАК України від 11 жовтня
2000 р. № 1-03/8)

Свідоцтво ЧГ № 171 від 30.11.1998 р.

Адреса редакційної колегії: 14013, м. Чернігів, вул. Гетьмана Полуботка, 53,
тел. (04622) 3-20-09.

©Чернігівський державний педагогічний університет імені Т.Г.Шевченка, 2006

©Автори

ЗМІСТ

<i>Сухомлинська О.В.</i>	
Софія Русова в контексті розвитку педагогічної думки.....	5
<i>Зайченко І.В.</i>	
Дещо про стан сучасного русовознавства в Україні.....	9
<i>Коваленко Є.І.</i>	
Софія Русова про теоретико-методологічні засади педагогіки як науки.....	13
<i>Нагачевська З.І.</i>	
Ясна зоря її життя... (До 150-річчя від дня народження Софії Русової).....	19
<i>Джус О.В.</i>	
Ментальність Софії Ліндфорс-Русової: дискурс у минуле й тенденції сьогодення.....	25
<i>Березівська Л.Д.</i>	
С.Ф.Русова про реформування шкільної освіти в Україні.....	32
<i>Алексеюк Л.Р.</i>	
Актуалізація ідеї національного виховання Софії Русової в процесі підготовки молодших спеціалістів у кооперативних навчальних закладах першого рівня акредитації.....	36
<i>Бойко В. О.</i>	
Ідеї С.Русової і процес реабілітації дітей-інвалідів.....	39
<i>Бондар Л. С.</i>	
Проблеми позашкільної освіти у творчій спадщині С.Русової.....	41
<i>Бондаренко Н.Б.</i>	
С.Ф.Русова про роль педагога у формуванні основ духовності дошкільника.....	44
<i>Васильєва Р.Ю.</i>	
Збереження життя і здоров'я дітей в системі виховання С.Ф.Русової.....	46
<i>Галів М.Д.</i>	
Проблема формування характеру особистості у педагогічній творчості Софії Русової.....	49
<i>Горбунова Н.В., Перерва О.А</i>	
Ідеї національного виховання у творчості Софії Русової.....	54
<i>Гордій Н.М., Корякіна І.В.</i>	
Софія Русова про деякі засоби національного виховання.....	57
<i>Демченко Т.П.</i>	
Громадська діяльність С.Русової в еміграції.....	59
<i>Душек М.О.</i>	
Концепція громадянського виховання крізь призму педагогічних поглядів С.Ф.Русової.....	63
<i>Жук О.Ю.</i>	
Проблема мети і завдань розумового виховання у педагогічній спадщині С.Ф.Русової.....	65
<i>Завгородня Т.К.</i>	
Софія Русова і проблеми дидактики сучасної загальноосвітньої школи.....	69
<i>Зайцева Л.А., Бадалов О.П.</i>	
Музично-просвітницька діяльність Софії Русової.....	74
<i>Зайченко Н.І.</i>	
Проблема мови як педагогічного інструментарію у спадщині О.Потебні і С.Русової (порівняльний аналіз).....	78
<i>Кобко Л.М., Гокова Т.В.</i>	
Ідеї особистісно орієнтованого навчання у педагогічній спадщині Софії Русової.....	83
<i>Кобрій М.В.</i>	
С.Русова про виховання в учнів самостійності та творчості.....	86
<i>Коваленко О.В.</i>	
Удосконалення змісту дошкільної освіти в контексті психолого-педагогічної спадщини С.Ф.Русової.....	89
<i>Космарчук-Решетнюк Р.І.</i>	
За заповітами Софії Русової.....	92
<i>Кочерга С.О.</i>	
Громадянський кодекс Софії Русової - емігрантки.....	94
<i>Криловець М.І.</i>	
Проблема педагогічної майстерності вчителя в педагогічній спадщині С.Русової.....	97
<i>Лисенко І.В.</i>	
Внесок С.Ф.Русової у розвиток освіти на Чернігівщині у кінці XIX - на початку XX століття.....	99
<i>Мафтин Л.В.</i>	
Становлення українознавства періоду визвольних змагань українців (1917-1920 рр.) у контексті педагогічних поглядів Софії Русової.....	101
<i>Новгородська Ю.Г.</i>	
Порівняльний аналіз педагогічних поглядів С.Русової та В.Сухомлинського на проблему естетичного виховання.....	105

<i>Огієнко Д.П.</i>	
Софія Русова про педагогічні вимоги до організації дитячої праці	108
<i>Огієнко Н.М.</i>	
С.Ф.Русова про краєзнавчу роботу в школі.....	110
<i>Олійник Н.А.</i>	
Внесок С.Русової в освітню діяльність земств Чернігівської губернії у 90-х роках XIX століття	112
<i>Опанасенко НІ.</i>	
Просвітницька діяльність С.Ф.Русової	115
<i>Пантюк Т.І., Пантюк М.П.</i>	
Вплив відомих представників української інтелігенції на становлення світоглядної позиції Софії Русової.....	117
<i>Пасіцька Л.М.</i>	
Софія Русова про виховний ідеал гри	120
<i>Печенко І.П.</i>	
Софія Русова: українська дитина та її соціалізація	122
<i>Пеньковець О.М.</i>	
Соціальне самостановлення особистості як мета освіти у філософських поглядах Софії Русової	125
<i>Пироженко Л.В.</i>	
Проблема змісту національної початкової освіти в педагогічній спадщині Софії Русової	133
<i>Попиченко С.С., Іценко Л.В.</i>	
До питання про концепцію дошкільного виховання у спадщини Софії Русової.....	136
<i>П'ясецька Н.А.</i>	
Софія Русова про формування основ здорового способу життя.....	138
<i>Рахно О.Я.</i>	
Подружжя Олександр та Софія Русови за даними губернських жандармських управлінь та Департаменту державної поліції.....	141
<i>Рогальська Н.В.</i>	
До проблеми реалізації творчих ідей С.Ф.Русової у підготовці магістрів дошкільної освіти	151
<i>Рудник Т.В.</i>	
Організаційно-педагогічне забезпечення процесу соціальної реабілітації дітей з функціональними обмеженнями в педагогічній спадщині Софії Русової	153
<i>Слобожаніна Н.П.</i>	
Представники історичного краєзнавства Чернігівщини у "Моїх споминах" Софії Русової.....	154
<i>Сорохтеи Л. С.</i>	
Роль Софії Русової в об'єднанні українського жіноцтва	158
<i>Стукало Н.М.</i>	
Методико-математичні погляди С.Ф.Русової.....	160
<i>Таран О.М.</i>	
Оцінка С.Русовою інноваційних форм навчання в реформаторській педагогіці кінця XIX-початку XX століття	163
<i>Товстоліс М.Д.</i>	
З досвіду використання ідей національного виховання Софії Русової в Шаповалівській загальноосвітній школі I - III ступеня Борзнянського району Чернігівщини	165
<i>Федорова М.А.</i>	
С.Русова про соціалізацію дошкільнят і сучасні проблеми виховання їхньої культури поведінки	167
<i>Філімонова Т.В.</i>	
С.Русова в історії розвитку вітчизняного дошкільного виховання	168
<i>Хало З.П.</i>	
Дещо про інтелектуальний розвиток дошкільнят у педагогічній спадщині Софії Русової.....	170
<i>Чепіль М.М.</i>	
Софія Русова про краєзнавство як засіб національного виховання учнів.....	171
<i>Чутіра Ю.І.</i>	
Софія Русова як історик педагогіки.....	173
<i>Шкель М.В.</i>	
Участь С.Ф.Русової у загальноросійському народницькому русі	176
<i>Юрків Л.І.</i>	
Софія Русова і проблеми викладання природознавства в школі	179
<i>Ярмак Н. О.</i>	
Погляди С.Русової та О.Музиченка на формування особистості дитини	174
<i>Список авторів.....</i>	186

**ЗБЕРЕЖЕННЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ В СИСТЕМІ
ВИХОВАННЯ С.Ф. РУСОВОЇ**

В статті аналізуються погляди С. Русової на проблеми збереження здоров'я дітей та вплив на нього соціально-економічних умов життя.

Вихідним положенням концепції С. Русової щодо зміцнення здоров'я і безпеки дитини є великий фізичний і духовний вплив оточення та соціально-економічних умов, серед яких доводиться дитині жити і розвиватися.

Зміст освіти, з точки зору безпеки життя дитини, С. Русова вбачає в опануванні учнями основ наук, необхідних для всебічного розвитку, формуванні поглядів, переконань, вмінь та навичок захисту себе від будь якої небезпеки, підготовці до життя. "Аналізуючи стан справ нашої батьківщини, ми не вбачаємо будь-якої грізної небезпек-ки ззовні, ні пригноблення нас гнітом іноземним, але ми вже бачили всю пагубність неучтва нашої народної маси при появі холери, голоду від неврожаю, епідемії сифілісу" [1. - Т. 1, 101-102]. Дуже важливо виробити для шкіл програму, яка поряд із зміцненням національної свідомості "знайомством з гуманітарними науками давала б знайомство з фізичним світом, гігієною..." [1. - Т. 1, 78]. Так в "Дидактиці" вона підтримує основні ідеї програми початкового навчання О. Декролі, який заснував так звану "Школу для життя і через життя" (його власна назва). Ця програма базується на основних функціях і потребах кожної живої істоти: потреба в їжі та одязі; потреба в боротьбі з негодою; потреба в захисті від різних небезпек і ворогів; потреба у спільній праці, розвагах та т.п. [1. - Т. 2, 232].

В "Теорії і практиці дошкільного виховання" С. Русова розглядає питання впливу помешкання на фізичний стан дітей. Так, аналізуючи данні спостережень Меккензі та Фіндлія 1908 р. над учнями від 5 до 18 років, С.Русова зазначає, що діти, які жили з родиною в одній кімнаті, мали меншу вагу і менший ріст, ніж діти, що живуть у 3-4 кімнатних помешканнях. Ця різниця доходить у вазі до 5,4 кг для хлопців і до 6,4 кг для дівчат, а в рості - до 12,7 см для хлопців і до 13,5 см для дівчат. Навіть відсоток смертності збільшується, коли діти живуть в тісному темному помешканні; так, для дітей, які мешкають в однокімнатних квартирах, він становить 38,7 %, у 2-х - 21 %; у 3-х - 13,7 %; у 4-х - 11,2 %. Автор звертає увагу і на вплив браку світла. Так, зазначається: діти, що виростають у підвалах, куди не досягають промені сонця, завжди мають кволий вигляд і хворіють на рахіт.

С. Русова виділяє низку робіт Рума, Меккензі, Мак-Дональда, з яких випливає висновок про те, що не тільки фізичний осередок значно впливає на нормальний розвиток дітей, але й соціальний, економічний і моральний. У роботі "Соціальне виховання, його значення в громадському житті" С. Русова наводить результати дослідження Рума, проведені в школі у Брюсселі, де діти відзначалися слабкими інтелектуальними здібностями, брехливістю і злодійкуватістю. Аналізуючи дані досліджень, вона зазначає: "більшість з них не знають материнського виховання (мати або вмерла, або цілий день на роботі), живуть 5-10 чоловік в одній кімнаті, погано їдять, не дивно, що ці діти старцюють, вчиняють дрібні злодійські вчинки. Тут ми ясно бачимо і фізичний, і моральний, інтелектуальний наслідок впливів несприятливого оточення"[1.-Т. 1, 145].

С. Русовій імпонували педагогічні ідеї П. Лесгафта: "його метод мав велике моральне значення: дякуючи йому, кожна людина може панувати над своїм тілом, ставити фізичні вимоги до тіла під керуванням волі, не розбуркувати його, а тільки розвивати нормальні сили тіла... Та моральна дисципліна, яку він радить використовувати, починаючи з перших літ дитинства, та енергія, яку він наказує розвивати в дітях, щоб перемагати усякі перешкоди, справді можуть бути придатні для виховання справжніх борців за ідею, розумних громадських робітників" [1. - Т. 1, 137]. Сутність методів П. Лесгафта полягає в тому, що наше тіло має розвиватися від діяльності, що першоосновою нормального розвитку буде праця. Для продуктивної праці потрібні нормальні умови життя без усяких збудників, як, наприклад, горілка, тютюн й ціла низка отруйних страв, які вживають і дорослі, і діти, щоб задурити себе або підбадьорити свій виснажений організм. До таких отруйних збудників П. Лесгафт відносив і занадто сильні враження для дітей - театр, галас, юрба людей, кари, нагороди і т. ін. С. Русова згадує, як на своїх курсах він часто казав слухачкам про ці шкідливі звички: "Спочатку цукерка з ромом, за нею вже ром з цукеркою, а далі вже самісінький ром" [1. - Т. 1, 135]. На думку П. Лесгафта, діяльністю людини керують не тільки умови життя, але й, перш за все, воля людини. Тому необхідно виховати у дитини волю, виховати її характер. Характером П. Лесгафт вважав прояви волі, збудовані на розумній правді. Характер може розвинутися тільки в боротьбі, на перешкодах. Виховання мусить дати дитині звичку змагатися з усякими перешкодами шляхом правди й розуму, а також навчити дитину перемагати свої почуття. Треба виробити в дитині фізичну й духовну самостійність. Система виховання Лесгафта включала розумно обмірковану гімнастику та роботу на свіжому повітрі.

С. Русова в своїх теоретичних працях і практичних порадах наголошує, що соціально-економічні умови життя формують більше відмінностей між дітьми, ніж їх належність до різних націй. Тут треба зазначити: оточення має величезний вплив на моральний розвиток дитини, і оскільки дитина морально зростає в доброму оточенні, в атмосфері взаємної любові і допомоги, остільки вона псується, деморалізується у поганому оточенні. Невідповідне соціальне оточення дає дитині небажані напрямки думок, прищеплює погані звички і нахиляє до злочинів. З шкільним віком соціальний інстинкт дітей набуває більшої свідомості, виступаючи провідним фактором у вихованні дитини, в її поведінці. Цей вплив збільшується у віці 14-16 років, причому може мати, як позитивний так і негативний характер: "якщо діти занедбані, злодії провели деякий час в тюрмі, то вплив оточення штовхає їх на шлях злочинності, і тільки зміна умов життя може перемогти сумні наслідки" [1. -Т. 1, 145-146].

Відсутність морального виховання приводить дітей на шлях злочинів. Опитування 1589 малолітніх злочинців в Америці засвідчило: 577 з них мали батьків п'яниць; 298 - матерів п'яниць. У 219 з досліджуваних матері цілий день працювали; 316 осіб не мали батьків; 216 проживали в тяжких родинних умовах; 614 були круглими сиротами, цілком безпритульними. Значна частина цих дітей рано почала палити і вживати алкоголь. "Не маючи хатнього теплового притулку, вони розлазилися як мишенята, збивалися в гуртки, які і ставали для них першими школами злочинств. Товариський вплив тут викликав найгірші вчинки, хоча й на користь гуртка, але проти всяких моральних принципів" [1. - Т. 1, 199]. Визначено ще один дуже небезпечний соціальний чинник - сугестія або гіпноз, що дуже впливає на дитину, інколи непомітно, інший раз - безперервно. Самогубства серед молоді теж інколи повстають як загальна взаємна сугестія, як соціальна хвороба, перемогти яку можна тільки протиставивши якусь іншу міцну сугестію. Як ілюстрацію до своїх висловлювань, С. Русова згадує пригнічення революційного руху в Росії в 1907 році, під час якого в Петербурзі сталося 986 самогубств, з них 40 - саме серед молоді. Сугестія - це значний фактор соціального виховання; вона може бути як корисною так і дуже шкідливою не тільки тим, що може схилити дитину до небажаних вчинків, але й тим, що довгим впливом сугестія розслабляє волю дитини. Педагоги повинні звернути увагу на такі вже відомі фак-

ти: "сугестія ґрунтується на вірі й на авторитеті, на недостатці розумової критики й до-свіду" [1. - Т. 1, 201]. Слабі, безвольні діти і малоосвічені люди легко підлягають як груповій так і індивідуальній сугестії. Для виховання самостійності суджень у дитини (і в цілій народній масі, яка так легко підлягає сугестії) треба поглибити її знання, зміцнити волю, поліпшити її спостережливість, впевненість у судженнях, "Щоб вико рис-тати сугестію для виховання, треба насамперед зробити її цілком правдивою, давати провадити її особам з певними педагогічними переконаннями і з авторитетом перед дітьми; учитель щодня має змогу вживати і корисну, і шкідливу сугестію"[Там же].

С. Русова підкреслює: чим більше ми визнаємо дітей за добрими, тим вони й справді такими стають, і навпаки.

В книзі "Нова школа соціального виховання" С. Русова звертає увагу на негативний вплив школи на фізичний розвиток дітей. На її думку, не слід перевантажувати учнів заняттями, особливо в молодших класах: "... жоден учень не може плідно розумово працювати підряд 5 годин" [1. - Т. 2, 34]. Вона наголошує: перевтома (як фізична, так і розумова) небезпечна; викликає у дітей асиметрію в рисах обличчя, несвідомі рухи, бліде обличчя та сінці під очима, байдужість до праці, почуття в'ялості і не сприяє зміцненню здоров'я дитини. Після першого року навчання в німецькій школі захворюваність становить 17%, а після останнього 40-50%. Серед дітей 13-14 років кількість захворювань становить 60-70 %, зростає нервовість дітей, погіршується зір. На думку педагога, важливе значення має розклад уроків, в якому повинні чергуватися різні види роботи. Від перевтоми дієвим засобом є сон та гра. Однак, мало хто рахується із сном дитини, а це впливає на нервову систему. Дитина потребує не менше 12 годин спокійного сну вночі і 1-2 години сну вдень.

С. Русова звертала увагу на умови, яким повинна задовольняти сучасна школа: "просторі світлі кімнати з надвір'ям або садом для рухливих ігор та гімнастики" [1. - Т. 2, 287]; класні кімнати чисті, з білими стінами; розраховані не більше як на 50 учнів; біленькі стільці і столики; між столами залишені проміжки достатньої ширини і кожен стіл розрахований не більше ніж на три дитини; повинно бути достатньо прос-тору щоб діти могли вільно рухатися; підлога зігріватися трубами від калориферів та килимками або матрацами, на яких би діти могли перевертатися та витягатися. Класи добре освітлені і притому світло повинно падати зліва; повітря вентилюватися.

Таким чином, життя і здоров'я дитини, поліпшення генофонду нації турбували С. Русову, яка виділяла наступні фактори, що впливають на здоров'я і загалом на роз-виток дитини: соціально-економічні умови життя; фізичне оточення; раціон харчуван-ня та режим праці і відпочинку; санітарно-гігієнічні умови школи.

Література

1. Русова С.Ф. Націоналізація позашкільної освіти у різних народностей Росії // Вибрані педагогічні твори: У 2-х кн. / За ред. Є.І.Коваленко; Упоряд. прим. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. - Київ: Либідь, 1997. - Т. 1, Т. 2. .)